

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 4 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 4

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 4

TOSHKENT-2024

Мундарижа

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

1. МАҲМУДХОДЖАЕВА Умида Муминовна ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАР УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ.....	8
---	---

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

2. ХАМРАҚУЛОВ Шавкатжон Салимович ИШ БЕРУВЧИНИНГ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИНИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТАЛАШ ШАРТНОМАСИНИНГ АСОСИЙ ШАРТЛАРИ: МИЛЛИЙ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ	17
3. ИСМОИЛОВА Азиза Алишер қизи МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИДА ГЕНДЕР ТЕНГЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ГЕНДЕР АУДИТИНИНГ РОЛИ	25
4. САЙДИВАЛИЕВА Хуршида Ходжиакбаровна ХАЛҚАРО-ҲУҚУҚИЙ СТАНДАРТЛАР АСОСИДА МЕҲНАТ МУНОСАБАТЛАРИДА ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ.....	32

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ҲАМОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

5. ТАЖИБОЕВ Маъруфжон Маматожиевич СУДЬЯНИНГ ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШДАГИ МУСТАҚИЛЛИГИ: ЮТУҚЛАР ВА ТАКЛИФЛАР	40
6. ТОШТЕМИРОВ Баҳром Байитович ЖИНОЯТГА ОИД МАЪЛУМОТЛАРНИ КЎРИБ ЧИҚИШ УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУҲИМ ВАЗИФАЛАРИ	46

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

7. ХАЙДАРОВ Шухратжон Джумаевич ХАВФ ОСТИДА ҚОЛДИРИШ ЖИНОЯТИНИНГ ОБЪЕКТИ.....	52
8. АБДУРАШИДОВ Абдурауф Абдурашидович ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ТОМОНИДАН “ЎЗГАЛАР МУЛКИНИ ТАЛОН-ТОРОЖ ҚИЛИШ” ЖИНОЯТЛАРИНИ КЕЛИБ ЧИҚИШ САБАБЛАРИ	60

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

9. БОБОМУРОДОВ Фарход Боймуротович ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲАМОЛИЯТИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ, ЭРКИНЛИКЛАРИ ВА ҚОНУНИЙ МАНФААТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ТАШКИЛИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	68
---	----

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

10. ISMOILOV Samandar IMPACT OF CLIMATE CHANGE ISSUES ON THE PROTECTION OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS.....	75
11. КАМИЛОВ Ойбек Хамиджонович ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ И СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ МИГРАЦИИ.....	83
12. ОЧИЛОВ Шермат Рашидович ЗАМОНАВИЙ ТЕРРОРИЗМ: КОНЦЕПЦИЯСИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШДА ДАВЛАТЛАРАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ ИЖТИМОЙ ЗАРУРАТИ.....	92

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО
ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

МАҲМУДХОДЖАЕВА Умида Муминовна

Тошкент давлат юридик университети
Фуқаролик ҳуқуқи кафедраси доценти,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
E-mail: musanifa-88@mail.ru

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАР УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИНГ ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): МАҲМУДХОДЖАЕВА У.М. Вояга етмаганларга етказилган зарар учун жавобгарликнинг фуқаролик ҳуқуқий масалалари // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2024) В. 8-16.

5 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2024-5-1>

АННОТАЦИЯ

Фуқаролик ҳуқуқининг вояга етмаган субъектлари зарар етказиш натижасида келиб чиқадиган мажбуриятларнинг иштирокчиси сифатида зарар етказувчи - ҳуқуққа хилоф ҳаракатнинг субъекти, шунингдек ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига зарар етказилган жабрланувчи сифатида чиқишлари мумкин. Қандай бўлмасин, бундай иштирок этишнинг табиати вояга етмаганнинг муомала лаёқати даражаси билан белгиланади. Муомала лаёқати, шахснинг ўз хатти-ҳаракатлари натижасида етказилган зарар учун жавобгарлик лаёқатини аниқлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Чунки, муомала лаёқатининг элементларидан бири деликт лаёқати - шартномадан ташқари зарар учун жавобгарлик лаёқатитидир. Мазкур мақолада вояга етмаган шахсларнинг соғлиғига етказилган зарар учун жавобгарликнинг фуқаролик ҳуқуқий жиҳатлари илмий назарий таҳлил этилди. Шунингдек қонунчиликда мавжуд бўлмаган зарар масаласига ҳам аниқлик киритилди. Таҳлиллар натижасида илмий миллий қонунчиликни такомиллаштиришга оид таклиф ва хулосалар берилди.

Калит сўзлар: вояга етмаган бола, деликт мажбурият, ғайриқонуний хатти-ҳаракат, сабайи боғланиш, зарар, зарар учун жавобгарлик.

MAHMUDKHODJAEVA Umida

Associate Professor at Tashkent State University of Law,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law
E-mail: musanifa-88@mail.ru

CIVIL LEGAL ISSUES OF LIABILITY TO MINORS

ANNOTATION

Underage subjects of civil law can appear as a participant in the obligations arising from damage, as a person who caused damage - a subject of an illegal act, as well as a victim whose life, health or property was damaged. In any case, the nature of such participation is determined by the minor's level of legal capacity. Legal capacity is important in determining a person's capacity to be held liable for damages caused by their actions. Because one of the elements of legal capacity is delict capacity - liability capacity for non-contractual damages. In this article, the civil legal aspects of liability for damage to the health of minors were scientifically and theoretically analyzed. The issue of damage that does not exist in the legislation has also been clarified. As a result of the analysis, proposals and conclusions were given regarding the improvement of scientific national legislation.

Keywords: minor child, delict obligation, illegal conduct, causality, harm, liability for harm.

МАХМУДХОДЖАЕВА Умида

Доцент кафедры "Гражданское право"

Ташкентского государственного юридического университета,
доктор философии по юридическим наукам (PhD), доцент

E-mail: musanifa-88@mail.ru

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПЕРЕД НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

АННОТАЦИЯ

Несовершеннолетние субъекты гражданского права могут выступать участником обязательств, возникающих из-за вреда, лицом, причинившим вред, - субъектом противоправного деяния, а также потерпевшим, жизни, здоровью или имуществу которого причинен вред. В любом случае характер такого участия определяется уровнем дееспособности несовершеннолетнего. Правоспособность имеет ГК важное значение для определения способности человека нести ответственность за ущерб, причиненный его действиями. Так как одним из элементов правоспособности является деликтная дееспособность - это ответственность за внедоговорный ущерб. В данной статье научно и теоретически проанализированы гражданско-правовые аспекты ответственности за вред здоровью несовершеннолетних. Также выяснен вопрос об ущербе, которого нет в законодательстве. В результате анализа были даны предложения и выводы по совершенствованию научного национального законодательства.

Ключевые слова: несовершеннолетний ребенок, деликтное обязательство, противоправное поведение, сабейская привязанность, вред, ответственность за причинение вреда.

Фуқаролик ҳуқуқининг вояга етмаган субъектлари зарар етказиш натижасида келиб чиқадиган мажбуриятларнинг иштирокчиси сифатида зарар етказувчи - ҳуқуққа хилоф ҳаракатнинг субъекти, шунингдек ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига зарар етказилган жабрланувчи сифатида чиқишлари мумкин. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси (кейинги ўринларда ФК деб юритилади) нинг 1008-моддасида вояга етмаган шахснинг соғлиғига шикаст етказилганда зарарнинг ўрнини қоплаш масаласи белгилаб қўйилган.

Вояга етмаганларга етказилган зарар масаласини цивилист олимлар томонидан таҳлил этиш жараёнида эътиборли жиҳат кўзга ташланади. Жумладан, Н.С.Малеиннинг

фикрича, агар вояга етмаган шахсга тегишли назоратни амалга ошириши шарт бўлган шахслар томонидан тегишли назоратнинг амалга оширилмаганлиги вояга етмаганга зарар етказилишининг сабаби ёки сабабларидан бири (учинчи шахснинг қонунга хилоф ҳаракатлари билан бирга) бўлса, ушбу учинчи шахс (сабабчи) вояга етмаганга етказилган зарарни қоплаш мажбуриятидан тўлиқ ёки қисман озод қилиниши керак [1;13-19-с].

М.М.Агарков эса зарар етказувчи ва вояга етмаган жабрланувчининг ота-онасининг биргаликдаги жавобгарлигини белгилашни таклиф қилди. Олимнинг сўзларига кўра, болаларга етказилган зарарни белгилашда зарар етказувчини тўлиқ жавобгарликка тортиш учун ҳеч қандай сабаб йўқ, чунки зарар зарар етказувчининг айби ва ота-онанинг (уларни ўрнини босувчи шахслар) айби билан юзага келади [2; 79-84-с].

Г.М.Свердлов, М.М.Агарковнинг зарар етказувчи ва болани назорат қилишга мажбур бўлган шахснинг биргаликдаги жавобгарлиги ҳақидаги нуқтаи назарига қўшилади. Бироқ, у вояга етмаган боланинг ота-онасига биргаликдаги жавобгарлик қонунчилигини кенгайтирмайди. Унинг фикрича, ота-оналарнинг фарзандларини назорат қилиш мажбурияти ва уни бузганлик учун жавобгарлик фуқаролик қонунчилиги билан эмас, балки оила ҳуқуқи билан билан тартибга солинади. Фарзандлар ота-оналарнинг уларнинг тарбияси билан боғлиқ мажбуриятларини бажаришларига боғлиқ хатти-ҳаракатлари учун моддий жавобгар бўлмайдилар, худди ота-оналар ўз фарзандлари олдида ушбу мажбуриятларни тўғри бажармаганлиги учун моддий жавобгар бўлмагани каби [3; 122-126-б]. Муаллифнинг сўзларига кўра, назоратни амалга оширишга мажбур бўлган ва бир вақтнинг ўзида шикастланган боланинг ота-онаси зарар етказувчи билан биргаликда жавобгар бўлиши мумкин эмас.

Н.С.Малеин таъкидлайди-ки, учинчи шахсларнинг болалар назоратсизлиги натижасида етказилган зарар учун чекланган жавобгарлиги айбдорлик учун жавобгарликнинг умумий принципига асосланади. Тўлиқ жавобгарликни ҳуқуқбузарларга юклаш аралаш жавобгарлик қонунчилигига зид бўлади. Бундай ҳолларда жавобгарлик айбга эмас, балки сабаб-оқибат тамойилига кўра юкланади. Олим бу ҳолат болаларни назорат қилишга мажбур бўлган шахсларнинг айбини ҳисобга олиш ва зарар етказувчининг жавобгарлигини камайтириш зарур деган хулосага келди. Н.С.Малеиннинг фикрича, бу ёндашув вояга етмаганларнинг манфаатларини бузмайди, чунки ёш бола ота-онасига қарам бўлиб, уни қўллаб-қувватлаши шарт. Вояга етмаган бола билан бахтсиз ҳодиса юз берган бўлса, моддий зарар даволаниш, болани парвариш қилиш, қўшимча озиқ-овқат ва бошқа шунга ўхшаш харажатлар учун қўшимча маблағлар билан ифодаланади. Бу харажатлар, табиийки, болага эмас, балки бутунлай ота-онага тушади. Шундай қилиб, вояга етмаган боланинг соғлиғига зарар етказиш натижасида келиб чиқадиган мулкӣ зарар унинг ота-онаси томонида бўлади. Н.С.Малеин маълум бир давргача фуқаролик-ҳуқуқӣ маъносида жабрланганлар бола эмас, балки унинг ота-онаси бўлади, деган хулосага келди.

Жумладан, А.Е.Тарасова таҳлилига кўра ота-оналар ёки уларни ўрнини босувчи шахсларнинг ота-оналик мажбуриятини суистеъмол қилиш натижасида боланинг соғлиғи ёки ҳаётига зарар етишига сабаб фуқаролик қонунчилигида махсус норма мавжуд эмаслигини айтиб ўтади. Унинг фикрича ФКда ота-оналарнинг ва уларнинг ўрнини босувчи шахсларнинг ўз қарамоғидагиларга етказилган зарар учун жавобгарлиги тўғрисидаги махсус қоидалар мавжуд эмас [4; 1-241-с]. М.Г.Свердлов бу фикрга ўз эътирозини қуйидагича изоҳлайди: ота-оналарнинг болалар олдидаги мажбуриятларини бажармаганликлари учун жавобгарлиги фуқаролик қонунчилиги билан эмас, балки оила қонунчилиги билан тартибга солинади. Фуқаролик жавобгарликни белгилаш ота-оналар ва болаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиладиган асосни бузади [3; 122-126-б]. Муаллифнинг фикрига қарши позицияни А.Е.Тарасова қуйидагилар билан тасдиқлайди: ота-оналар (уларнинг ўрнини босувчи шахслар) ва болалар ўртасидаги оилавий муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларига қарамай, ота-онанинг ўз фарзандини калтаклаган қонунга хилоф хатти-ҳаракатлари зарар етказувчи хатти-ҳаракатлар сифатида таснифланиши мумкин, бу эса ФКнинг

нормаларида белгиланган тартибда қопланиши мумкин [4; 1-241-с]. Муаллифнинг қайд этишича вояга етмаган шахснинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар учун ота-оналар, фарзандликка олувчилар, васий ёки ҳомийларнинг ҳуқуқбузарлик жавобгарлигини инкор этиш, унинг фикрича, қонунга зиддир ва амалда болаларга нисбатан зўравонлик ҳолатларига эътибор бермасликка хизмат қилади [4; 1-241-с].

Ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар томонидан болага зарар етказадиган ноқонуний ҳаракатлар содир этилганда бола етказилган зарарни қоплашни талаб қилишга ҳақли. Шунингдек, Ота-оналар ёки алимент мажбуриятлари бўйича вояга етмаган жабрланувчига алоқадор бошқа шахслар алимент тўлаш билан бирга етказилган зарарни қоплашлари шарт. Бу ота-она ҳуқуқидан маҳрум қилиш ёки вояга етмаган болаларнинг ҳаёти ёки соғлиғига қарши жиноятлар тўғрисидаги жиноий ишларни кўриб чиқишда судлар томонидан ҳисобга олиниши керак [5; 167-с]. Муаллифнинг фикрига кўшилган ҳолда айтиш мумкинки, бугунги кунда оилавий муносабатлар доирасида болаларга нисбатан ота-оналар томонидан турли шакллардаги зўравонлик ҳолатлари ошиб бормоқда. Масалан, 2023 жорий йилнинг 12 август куни Сурхондарё вилояти Шеробод туманида уч ёшли ўғлини ўлдириб, жасадини ташландиқ ариққа ташлаб кетган отага Жиноят кодексининг 97-моддаси (қасддан одам ўлдириш) 2-қисми «в» банди билан 16 йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланди. Мазкур ҳолатнинг келиш чиқиши оилавий келишмовчилик сабаб 2022 йилнинг февраль ойида аёл ўғли билан отасининг уйига кетиб қолган. Орадан 8 ой ўтиб аёл фарзанди учун алимент талаб қилган. Алимент тўлашдан талвасага тушган эркак фарзанди ўзиники эканлигидан гумон қила бошлаган. Шундан сўнг спиртли ичимлик таъсирида қайнотасининг уйига борган. Унинг йўқлигидан фойдаланиб, аёли ва ўғлини ўз уйига олиб келган. Уч ёшли ўғлини қасддан ўлдириб, жасадини ташландиқ ариққа ташлаб кетган [6].

Ушбу мисолда вояга етмаган боланинг отасининг алимент мажбуриятлари болага руҳий ва жисмоний азоб бериш ва соғлиғига зарар етказиш натижасида юзага келадиган мажбуриятлардан ажратилган. Агар қонуний вакил болага тан жароҳати етказса, унга нисбатан зўравонлик қилса ёки уни ўлдирса, бу нафақат ота-она (унинг ўрнини босувчи шахс) томонидан оила ҳуқуқи нормаларида назарда тутилган мажбуриятларнинг бузилиши, балки ҳаёти ва соғлиғига зарар етказиш туфайли мажбуриятни келтириб чиқарадиган ҳуқуққа зид ҳаракатлардир. Вояга етмаган боланинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига етказилган зарар учун ота-оналар, фарзандликка олувчилар, васийлар ва ҳомийларнинг жавобгарлигини истисно қилиш барча фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги борасидаги конституциявий тамойилини бузади. ФКнинг 975-моддасида назарда тутилган фуқаронинг шахсига ва мол-мулкига етказилган зарар қопланиши керак. Агар боланинг соғлиғи ёки мол-мулкига ота-онасининг хатти-ҳаракатлари туфайли зарар етказилган бўлса, бола бунга чидаши керак, деган фикрга қўшилиб бўлмайди, чунки ота-онани моддий фуқаролик жавобгарликка тортиш оила қонунчилиги тамойилларига зид келади. Шу билан бирга, агар бундай зарар ота-онанинг ҳаракатлари билан эмас, балки бошқа вояга етмаган шахс томонидан етказилган бўлса, бундай зарар ФКнинг 57-боби қоидаларига мувофиқ қопланиши керак.

Н.С.Малеин етказилган зарар учун ота-онанинг жавобгарлигининг истисно хусусиятини таъкидлади. Болаларга етказилган зарар учун жавобгарлик, унинг фикрича, фуқаролик кодексининг моддаларида боланинг соғлиғига зарар етказган ота-оналарнинг ҳаракатлари жиноий жавобгарликка ёки ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилишга сабаб бўлган ҳолларда юзага келиши мумкин. Бундай истисно ҳолларда ота-оналарнинг фарзандлари олдида фуқаролик жавобгарлигини юклаш оилавий муносабатларнинг умумий тамойилларига путур етказмайди [1; 164-170-с].

Ю. Беспалов эса ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ва фарзандликка олишни бекор қилиш тўғрисидаги даъво қаноатлантирилганда, шу жумладан ота-оналар ва фарзандликка олувчиларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари туфайли (ота-оналар болаларга шафқатсиз муносабатда бўлиш, ота-она ҳуқуқларини суиистеъмол қилиш, ота-

оналик мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаш, болаларнинг ҳаёти ва соғлиғига қаршижиноят содирэтиш) ота-оналар ёки фарзандликка олувчилар томонидан боланинг соғлиғига етказилган зарарни қоплашни назарда тутувчи нормани оила қонунчилигига киритишни таклиф қилади [7]. Шу билан бирга, Ю.Беспалов суд амалиётига мурожаат қилиб, ҳозирги вақтда ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ва фарзандликка олишни бекор қилиш ҳолатларида етказилган зарарни қоплаш масаласи муҳокама қилмайди. Агар даъво қаноатлантирилса, суд фақат алимент ундириш ҳуқуқига эга. Бу ҳолат, муаллифнинг сўзларига кўра, адолатсиздир, чунки боланинг бузилган ҳуқуқлари тўлиқ тикланмаган [7].

О.А. Сычева ҳам бу борада қуйидаги ўринли хулосага келади: «Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босадиган шахслар томонидан ҳар қандай зўравонликдан жабрланган вояга етмаганларни ҳимоя қилиш учун маънавий зарар жуда муҳим саналади. Жумладан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш, фарзандликка олишни бекор қилиш (фарзандликка олувчининг айби билан), васий ёки ҳомийнинг виждонсизлиги сабабли ўз вазифаларини бажаришдан четлаштириш, болани оила тарбияга олишни бекор қилиш каби оилавий ҳуқуқбузарликдан мустақил деликт мажбурияти вужудга келиши мумкин. Шу сабабли мазкур вазиятларда жавобгар бўлган шахслар вояга етмаган жабрланувчига бошқа ҳар қандай зарар етказилишидан қатъи назар, маънавий зарарни қоплашлари шарт» [5; 184-с]. Муаллифнинг фикрича бу қоида ФКнинг маънавий зарарни қоплаш тўғрисидаги ёки ОКнинг ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш оқибатлари, фарзандликка олишнинг бекор бўлиш оқибатлари билан боғлиқ нормаларда ўз ифодасини топиши лозим. Умуман олганда, қонун болаларни катталар каби бир хил ҳимоя қилади. Зарар етиши натижасида жабрланган болалар, уларга нисбатан оқилона ғамхўрлик қилиш мажбурияти остидаги шахс бунга қилмаганлиги сабабли, улар томонидан зарар етказилган бўлса, даъво қилиш ҳуқуқига эга [8; 643-с].

Бундай даъвога йўл қўйилиши учун жавобгарнинг даъвогарга нисбатан ғамхўрлик қилиш мажбурияти, бу мажбуриятнинг бузилиши ва даъвогарга зарар етказилиши керак [8; 645-с].

Юқорида билдирилган илмий хулоса ва таклифлардан келиб чиқиб айтиш мумкин-ки, фикримизча, ота-оналарни (уларни ўрнини босувчи шахсларни) вояга етмаганга етказилган зарар учун жавобгарлик белгилаш ФКда нафақат ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум бўлган ота-оналарга нисбатан, балки бошқа ҳолларда ҳам назарда тутилган қоидаларга амал қилиши керак. Масалан, агар бола ота-онасининг ҳаракатлари натижасида меҳнат қобилиятини (қисман ёки тўлиқ) йўқотса. Чунки, ФКнинг қоидаларига кўра зарар етказувчининг жавобгарлиги, биринчидан, бола ўн саккиз ёшга тўлганда тўхтамайди, иккинчидан, жабрланувчи меҳнат қобилиятини йўқотган тақдирда зарарни қоплаш бола учун ягона даромад манбаидир. Шу сабабли, ота-оналар ва фарзандликка олувчиларнинг жавобгарлигини фақат алимент мажбуриятлари билан чеклаш, вояга етмаганни даволаш ва парвариш қилиш харажатларини ўз зиммасига олиш барча ҳолларда вояга етмаганларнинг манфаатларига мос келмайди. Кўрсатилган муаммонинг ечимини аниқлаштириш ва қонуний вакилларнинг (ёрдамчи шахсларнинг) оилавий ва фуқаролик жавобгарлигини фарқлаш учун фуқаролик кодексида ушбу шахсларнинг деликт жавобгарлиги тўғрисидаги махсус қоидаларни киритиш керак. Бунда вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ота-она (уларнинг ўрнини босувчи шахслар) ва бошқа шахслар томонидан ноқонуний хуружлардан тенг равишда тўлиқ ҳимоя қилинади. Бундан ташқари, вояга етмаганнинг ота-онасининг (фарзандликка олувчилар, васийлар ва ҳомийларнинг) ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида етказилган маънавий зарарни қоплаш ҳуқуқи, ушбу шахсларнинг ОКда назарда тутилган мажбуриятларини бажаришидан қатъи назар, таъминланиши керак.

Хорижий давлатлар ҳуқуқий тажрибасида бундай норма борлигини ҳам кузатиш мумкин. Жумладан, Франция Фуқаролик кодексининг 1384-моддаси 4-қисмига мувофиқ ота ва она «ота-оналик ваколатига»га эга бўлган тақдирда, улар билан бирга яшайдиган вояга етмаган болалари етказган зарар учун биргаликда жавобгар бўлсалар, ушбу

кодексининг 389-5-моддаси 4-қисмига кўра агар ота-онанинг қилмиши болага зарар етказса, ота-оналар биргаликда жавобгар бўлиши кўзда тутилган.

Вояга етмаганларга етказилган зарар борасида яна бир таҳлил этилиши лозим бўлган ҳолат шуки, туғилмаган болаларнинг ҳам соғлиғи, ҳаётига етказилган зарар учун жавобгарлик асослари амалиётда кўплаб учрамоқда. Бу борада хорижий давлатлар ҳуқуқий тажрибасини ўрганиш ўринли бўлади. Чунки миллий қонунчилигимизда туғилмаган болага етказилган зарар учун жавобгарлик қоидалари мавжуд эмас.

Жумладан, Япония фуқаролик қонунчилигида туғилмаган болага етказилган зарар учун жавобгарлик кўрсатиб ўтилган. Фуқаролик кодексининг 721-моддасига мувофиқ зарарни қоплашни талаб қилиш ҳуқуқига кўра, туғилмаган бола аллақачон туғилган деб ҳисобланади. Худди шунга ўхшаш норма Канада фуқаролик қонунчилигида ҳам ўз ифодасини топган. Бундай ҳолат юзасидан суд амалиёти материалларида ўсиш тенденцияси кузатилмоқда. *Жумладан, Канаданинг Онтарио Олий судининг қарорида кузатиш мумкин. Ҳолат кетма-кет иккита автоҳалокат натижасида юзага келди. Гаэтан Дувал бошқарувидаги ва йўловчи сифатида Морис ва унинг рафиқаси Тереза 31 ҳафталик ҳомиладор бўлган автомобиль Сегуин бошқарувидаги автомобиль билан тўқнашиб кетди. Дастлабки тўқнашувдан сўнг, Тереза ҳали ҳам машинада бўлганида, Дувал машинаси иккинчи марта урилган. Уч ҳафта ўтгач, бола Энн Дувал 2 килограмм вазнда муддатидан олдин туғилди. Бола 19 ойлигида мутлоқ спастик эди; бу боланинг ғайритабиий юриши, мия нуқсонли ёки қобилиятсизлиги билан боғлиқ бўлиб, унинг гапиришидаги ривожланиши ҳам ғайритабиий даражада секин эди. Суд бола туғишдан олдинги жароҳати учун зарарни қоплаш ҳуқуқига эга эканлиги тўғрисида қарор қабул қилиб илгари тикланиш учун тўсиқ бўлиши мумкин бўлган бир қатор масалаларни ҳал қилди [9; 642-с].*

Голландия ҳуқуқий тизимида ҳам сўнги йилларда туғилмаган ва келажакдаги болани, масалан ирсий нуқсон ёки боланинг онаси ёки ота-онасининг зарарли ҳатти ҳаракатлари натижасида юзага келиши мумкин бўлган зарар [10; 1095-с] дан ҳимоя қилишга қаратилган янги ҳуқуқий чоралар пайдо бўлди. Шунингдек туғилмаган болага учинчи шахс томонидан етказилган зарар учун ҳам жавобгарлик билан биргаликда она томонидан етказилган зарар учун ҳам жавобгарлик фуқаролик қонунчилигида ўз ифодасини топган. Масалан, ҳомиладорлик даврида ҳаддан ташқари спиртли ичимликларни суистеъмол қилиш, чекиш ва гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш ёки туғуруқдан олдин парваришдан бош тортиш туғилмаган болага зарар етказиши мумкинлиги ҳақидаги фарз туғилмаган боланинг онаси томонидан етказилган пренатал зарар деб қаралади¹.

Умуман олганда туғилмаган болага зарар етказилиши билан боғлиқ ҳолатлар кўплаб амалиётда учраб туради. Жумладан шифокор ҳомиланинг ногўғри даъволаши, шифокорлар томонидан туғилиш жараёнида ҳомилага зарар етказилиши, ҳомиладор аёлнинг сифатсиз махсулотларни истеъмол қилиши (ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолатда), ҳомиладор аёлга бошқа шахсларнинг қасд ёки эҳтиётсизлик натижасида қонунга хилоф хатти-ҳаракатлар содир этиши, ҳомиладор аёл билан йўл ҳаракати ҳодисаларининг рўй бериши ва бошқалар. Фикримизча, бундай вазиятларда бола туғилганидан сўнг унинг соғлиғи билан боғлиқ зарар вужудга келса, боланинг туғилмасидан аввалги вужудга келган зарарга нисбатан даъво қилиш ҳуқуқи белгиланиши лозим.

¹ Several jurisdictions have addressed the question of whether alcohol or drug abuse during the pregnancy can be criminalized. For example, in the UK, a test case in which a girl suffering from damage caused by her mother's drinking during the pregnancy claimed that she was entitled to payments from the Criminal Injuries Compensation Authority. This case triggered the question of whether alcohol abuse during the pregnancy constitutes a criminal act. The claim, however, was rejected. See *CP (a Child) v. First-tier Tribunal (Criminal Injuries Compensation)* (2014) EWCA Civ 1554. In 2014, the US state of Tennessee enacted the Fetal Assault law, which permitted women to be prosecuted if they illegally used drugs while pregnant and their child was born addicted or harmed because of the drug abuse. Due to a sunset clause, the law remained in effect until July 2016.

Шу боисдан ФКга туғилмаган боланинг соғлиғига шикаст етказилганда зарарнинг ўрнини қоплаш деб номланган 1008¹-моддасини қуйидаги мазмунда киритиш лозим бўлади: «Туғилмаган бола (ҳомила) зарарни қоплашни талаб қилиш ҳуқуқига кўра, аллақачон туғилган деб ҳисобланади. Туғилмаган бола (ҳомила) даврида майиб бўлиб қолган ёки соғлиғига бошқача тарзда шикаст етказилган тақдирда зарар етказилганлиги учун жавобгар шахс соғлиққа шикаст етказилиши туфайли қилинган харажатларнинг ўрнини қоплаши шарт. Жавобгар шахс жабрланувчига соғлиққа шикаст етказилиши туфайли қилинган харажатлардан ташқари, шунингдек туғилмаган боланинг меҳнат қобилияти йўқотилганлиги ёки камайганлиги билан боғлиқ зарарни қонунчиликда белгиланган миқдоридан келиб чиқиб, қоплаши шарт.»

Таъкидлаш жоизки вояга етмаганларнинг соғлиғига етиши мумкин бўлган зарарларнинг қонунчиликда кўрсатилмаган турлари ҳам амалиётда вужудга келиб улгурган. Нафақат жамиятимизда балки дунё миқёсида ҳам ривожланиб бораётган соҳалардан бири бу спорт ҳисобланади. Бу борада мамлакатимиз ҳам жаҳон ареналарида етакчилик қилиб келмоқда. Шунингдек ёш ўсмирлар ўртасидаги миллий ва жаҳон олимпиадаларида ҳам вояга етмаганлар иштироки ортиб бормоқда. Гарчи спортчиларнинг катта майдонлардаги ҳаёжонли ғалабаларига, шон-шухратига гувоҳ бўлганимиз каби уларнинг айрим ўринларда ютуқлар билан биргаликда муқаррар жароҳатларига ҳам гувоҳ бўламиз.

Бу суяклар синиши, инсон таъна аъзолари тўқималарининг шикастланиши, тананинг кўп қисми фалаж бўлиб қолиши, ақлий фаолиятнинг издан чиқиши ва бошқа шикастланишлар хавфи рақобатбардош спорт турларининг бир қисмидир. Жароҳатлар кўп шаклларда ва турли шароитларда намоён бўлиши мумкин, улар жисмоний атроф-муҳит омилларидан тортиб, бошқа иштирокчиларнинг ҳаракатларидан келиб чиқадиган омилларгача. Шунга қарамай, қачон жароҳат ўйиннинг бахтсиз оқибати бўлади ва қачон бу ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликка олиб келиши мумкин?

Жавоб «хавфни ўз зиммасига олиш» деб номланувчи мураккаб ҳуқуқий доктрина да ётади. Хавфни ўз зиммасига олиш спортга оид ҳалқаро ҳужжатларда, айниқса спорт ва бошқа юқори хавфли ўйин-кулги фаолияти контекстида асосий тушунчадир. Бу спорт иштирокчилари ушбу фаолият билан боғлиқ бўлган хавфларни тан олишлари ва қабул қилишларини тан оладиган ҳуқуқий принципдир. Бошқача қилиб айтганда, сиз спорт билан шуғулланишни танлаганингизда, у билан бирга келадиган хавфларни ҳам ўз зиммангизга олишни танлайсиз.

Бундай ҳолда, шахслар спорт фаолият билан боғлиқ муайян хавфларни ўз зиммаларига олишга аниқ ва ёзма розилик берадилар. У кўпинча воз кечиш, озод қилиш ёки шартнома орқали расмий келишувни ўз ичига олади, унда иштирокчи ўзи дуч келадиган хавфларни тан олади ва қабул қилади. Оддий ўйин давомида жароҳатлар содир бўлганда, хавфни қабул қилиш ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни чеклайди. Бузилишлар, синишлар ёки чайқалишлар каби умумий спорт жароҳатлари кўпинча ушбу таълимот остида ҳимояланади. Аммо ушбу ҳуқуқий тамойилнинг чегараларини кенгайтирадиган ҳолатлар ҳақида нима дейиш мумкин? Доктринанинг чегараларида қизиқарли ва мураккаб бўлган учта тоифа мавжуд:

- 1) кўпол бепарволик ёки эҳтиётсизлик;
- 2) меъёрдан ташқари хатти-ҳаракатлар;
- 3) нотўғри ҳимоя чоралари.

Биринчидан, кўпол бепарволик ёки эҳтиётсизлик билан боғлиқ ҳолларда, агар ўйинчининг ҳаракатлари қабул қилинган спорт маҳорати меъёрларидан ташқарига чиқса ва кўпол бепарволик ёки эҳтиётсизлик билан боғлиқ бўлса, хавфни ўз зиммасига олиш этарли даражада ҳимоя бўлмаслиги мумкин. Қасддан ва хавфли хатти-ҳаракат, масалан, сабабсиз ҳолатларда шафқатсиз ҳаракат ёки рақибга қасддан зарар етказишга уриниш ёхуд эҳтиётсизлик туфайли рақибни таъна аъзоларига жароҳат етказиш.

Иккинчидан, спортда жисмоний алоқа жароҳатларга олиб келиши мумкинлиги

ҳақида аниқ тушунча мавжуд бўлсада, бу ҳар қандай хатти-ҳаракатлар адолатли ўйин дегани эмас. Спортда белгиланган меъёрлардан четга чиқадиган ва шахсий чегараларни бузадиган хатти-ҳаракатлар хавфни ўз зиммасига олиши мумкин эмас. Бундай хатти-ҳаракатлар тажовуз, ҳужум ёки номақбул хатти-ҳаракатларнинг бошқа шакллари ўз ичига олиши мумкин. Масалан, 2017-2018 йилдаги Миллий хоккей лигасида бир ўйинчи рақибини юзидан номақбул тарзда ўпа бошлайди. Лига буни тўхтатишини айтсада бироқ ўйинчи буни давом эттиради. Гарчи ҳеч қандай айблов қўйилмаган бўлсада, бундай хатти-ҳаракат, албатта, фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликка олиб келиши мумкин.

Учинчидан, этарли даражада ҳимоя чоралари ёки хавфсизлик стандартлари мавжудлиги хавфни қабул қилиш самарадорлигини шубҳа остига қўйиши мумкин. Агар иштирокчиларни олдиндан айтиб бўладиган зарарлардан ҳимоя қилиш учун оқилона чоралар кўрилмаган бўлса, хавфсизликни таъминлаш учун масъул шахслар жавобгарликдан ҳимояланмаслиги лозим. Хавфсизлик чораларига бепарволик бу ҳолатларда ҳал қилувчи омил бўлиши мумкин. Мисол учун, агар лига хавфсизлик талаблари ва қоидаларига эътибор бермаса, натижада жароҳатлар бўлса, хавфни қабул қилиш тўғри ҳисобланмайди. Собиқ ўйинчилар 2011 йилдан бери Миллий хоккей лигасига ўйинчиларни бош мия жароҳатлари натижасида юзага келадиган сурункали хавфлардан ҳимоя қилиш вазифалари юзасидан икки юздан ортиқ шикоят қилинган. Демак, ушбу таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда спорт соҳасида вояга етмаганларнинг соғлиғига, ҳаётига етказилган зарар учун жавобгарлик масаласини фуқаролик қонунчилигида белгилаш зарур ҳисобланади. Фикримизжа, жузъий ҳолатдан умумий ҳулоса чиқариш яна ҳам ўринли бўлади. Бошқача қилиб айтганда нафақат вояга етмаганлар балки ёши катта спортчиларнинг ҳам спорт ўйинларида соғлиққа, ҳаётга етказилган моддий ва маънавий зарар учун жавобгарлик масаласини фуқаролик қонунчилигига киритиш ўринли ҳисобланади. Чунки ҳар бир спорт соҳаси бу борадаа ўзининг ички низомларида турлича нормаларни белгилаб олган. Таклиф этилаётган норма эса барча спорт соҳалари учун умумий қоида сифатида белгиланади. Бу борада Хитой фуқаролик қонунчилигидан фойдаланиш асносида амалдаги ФКда спорт фаолияти орқали етказилган зарар учун жавобгарлик нормасини киритиш ўринли ҳисобланади. Шундай қилиб ФКга янги 9991-модда «Спорт фаолияти натижасида етказилган зарар учун жавобгарлик» деб номланган норма билан тўлдириш мақсадга мувофиқ саналади.

Хорижий давлатлар (Япония ва Канада) ҳуқуқий тажрибаси асносида, туғилмаган болага етказилган зарар учун жавобгарлик тушунчаси миллий қонунчиликка имплементация қилиниши лозим деган ҳулосага келинди. Амалиётда, шифокор ҳомиланинг нотўғри даъволаши, улар томонидан туғилиш жараёнида ҳомилага зарар етказилиши, ҳомиладор аёлнинг сифатсиз маҳсулотларни истеъмол қилиши (ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолатда), унга нисбатан бошқа шахсларнинг қасд ёки эҳтиётсизлик натижасида қонунга хилоф хатти-ҳаракатлар содир этилиши, ҳомиладор аёл билан йўл ҳаракати ҳодисаларининг рўй бериши ва бошқа ҳолатларда ҳомилага зарар етиши ҳамда бола турли касалликлар билан туғилиши мумкин.

Амалга оширилган илмий-назарий таҳлиллар асосида вояга етмаганларнинг соғлиғига етиши мумкин бўлган зарарларнинг қонунчиликда кўрсатилмаган турлари аниқланди. Жумладан, спорт соҳасида вояга етмаганларнинг соғлиғига, ҳаётига етказилган зарар учун жавобгарлик масаласини фуқаролик қонунчилигида ўз ифодасини топмаган. Фикримизча, жузъий ҳолатдан умумий ҳулоса чиқариш яна ҳам ўринли бўлади. Бошқача қилиб айтганда, нафақат вояга етмаганлар балки ёши катта спортчиларнинг ҳам спорт ўйинларида соғлиққа, ҳаётга етказилган моддий ва маънавий зарар учун жавобгарлик масаласини фуқаролик қонунчилигига киритиш ўринли ҳисобланади. Чунки ҳар бир спорт соҳаси бу борада ўзининг ички низомларида турлича нормаларни белгилаб олган. Таклиф этилаётган норма эса барча спорт соҳалари учун умумий қоида сифатида белгиланади. Бу борада Хитой фуқаролик қонунчилигидан фойдаланиш асносида амалдаги ФКга «Спорт фаолияти орқали етказилган зарар учун жавобгарлик» деб номланган нормани киритиш ўринли ҳисобланади.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқи, ФКнинг 57-боби қўйидаги мазмундаги 999¹-модда билан тўлдирилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

«999¹-модда. Спорт фаолияти натижасида етказилган зарар учун жабгарлик

Агар шахс ўз ихтиёри билан ўйин ёки спорт фаолиятида муайян хавф-хатар билан қатнашса ва шу билан бошқа иштирокчининг қилмиши туфайли зарар кўрган бўлса, у бошқа иштирокчидан, агар унинг қасддан қилмиши ёки қўпол эҳтиётсизлиги туфайли етказилган бўлмаса, бошқа иштирокчидан ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни талаб қила олмайди. Бундай фаолият ташкилотчисининг жавобгарлиги ушбу Кодекснинг 993, 994, 995, 1008-моддалари қоидалари билан тартибга солинади».

Шунингдек ФКнинг 57 боби қўйидаги мазмундаги 1008¹-модда билан тўлдирилиши зарур ҳисобланади:

«1008¹-модда. Туғилмаган боланинг соғлиғига шикаст етказилганда зарарнинг ўрнини қоплаш.

Туғилмаган бола (ҳомила) зарарни қоплашни талаб қилиш ҳуқуқига кўра, аллақачон туғилган деб ҳисобланади. Туғилмаган бола (ҳомила) даврида майиб бўлиб қолган ёки соғлиғига бошқача тарзда шикаст етказилган тақдирда зарар етказилганлиги учун жавобгар шахс соғлиққа шикаст етказилиши туфайли қилинган харажатларнинг ўрнини қоплаши шарт. Жавобгар шахс жабрланувчига соғлиққа шикаст етказилиши туфайли қилинган харажатлардан ташқари, шунингдек туғилмаган боланинг меҳнат қобилияти йўқотилганлиги ёки камайганлиги билан боғлиқ зарарни қонунчиликда белгиланган миқдоридан келиб чиқиб, қоплаши шарт»

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Малеин Н.С. Возмещение вреда при повреждении здоровья несовершеннолетних. Гос. Изд-во юр. лит. М.,1962. С.13.
2. Агарков М. М. Вина потерпевшего в обязательствах из причинения вреда // «Советское государство и право», 1940 г. № 3. С.79.
3. Свердлов Г. М. Охрана интересов детей в советском семейном и гражданском праве. М. 1955. С. 122-126.
4. Тарасова А.Е. Особенности участия несовершеннолетних в гражданских правоотношениях. Дисс... кан. юрид. наук. Ростов-на-Дону 2005 г.С.202
5. Сычева О.А. Регламентация и реализация гражданских и семейных имущественных прав несовершеннолетних в РФ. Дисс...юрид.наук. канд. Москва-2011. С.167.
6. Ўзбекистон Республикаси Олий суд материаллари архиви. <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>
7. Беспалов Ю. Возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью ребенка // <http://lawlibrary.ru/article1165472.html>
8. Weiler, Karen M. and Catton, Katherine. "The Unborn Child in Canadian Law." Osgoode Hall Law Journal 14.3 (1976): 643-659. DOI: <https://doi.org/10.60082/2817-5069.2154>
9. Lisette ten Haaf. Unborn and Future Children as New Legal Subjects: An Evaluation of Two Subject-Oriented Approaches — the Subject of Rights and the Subject of Interests. German Law Journal. Vol. 18 No. 05. 2017. 1095 p.